

A la recherche de la danse perdue Dans in de premoderne wereld: een verloren kunst?*

Frits Naerebout

Mijn bijdrage aan het dansprogramma van het Delftse Studium Generale zal handelen over de dans in het algemeen, en de geschiedenis van de dans in de premoderne wereld in het bijzonder. Dit betoog, noodzakelijkerwijs beknopt en sterk generaliserend, is bedoeld als een soort van achterdoek bij de volgende lezingen in de cyclus, gewijd aan barokdans, expressionisme, dans en computer, en huidige vormen van sociale dans. Waarmee ik niet bedoel te beweren, dat de andere sprekers het met mijn visie op de dans eens moeten zijn of zullen zijn. Ik zeg uitdrukkelijk: visie. Ik ga U vanavond niet vermoeien met een minutieuze analyse van deze of gene Afrikaanse dans, of van de ene of de andere reeks Griekse vaasschilderingen met verbeeldingen van een bepaalde dans. Ik schilder in zeer brede streken een zeer persoonlijk beeld, vrucht van menig jaar studie van en denken over de dans.

Als eerste in de reeks lezingen hier gepland, moet ik noodzakelijkerwijs stil staan bij de vraag: wat is dans? Het antwoord lijkt vanzelfsprekend, maar is het niet: er zijn verscheidene talen aan te wijzen waarin geen enkel woord overeenkomt met ons woord 'dans'. Daar wordt de wereld dus anders ingedeeld, en zijn bijvoorbeeld muziek en dans te zamen één ding, of omvat dans motorische activiteiten die volgens het Nederlandse wereldbeeld zeker géén dans zijn. Willen we kunnen praten over dans in verschillende tijden en op verschillende plaatsen, moeten wij bijgevolg onze eigen expliciete minimum-definitie opstellen. Ik stel de volgende definitie voor: menselijke beweging op muziek (in ruime zin), met het gehele lichaam (echter met name van de onderste ledematen), en wel een specifieke categorie beweging: performatief en geritualiseerd. Uitzonderingen bevestigen de regel.

Bij de begrippen 'performance' en 'ritueel' zullen we wat uitgebreider stilstaan. We steken ons met deze begrippen in een wespennest: zoveel zielen, zoveel gedachten. Maar ik kan en wil er niet omheen. Met 'performance' bedoel ik evenementen van een theateraal karakter (waar zeker géén theater voor nodig is). Bij dergelijke evenementen verrichten mensen niet-routineuze handelingen die bedoeld zijn voor een publiek. Nota bene: 'performatief' wordt momenteel ook gebruikt om alle formele interactie, of zelfs alle gedrag te omschrijven (een oude metafoor in een nieuw jasje: the world is a stage), net als mimesis, representatie, drama.

*De tekst van een lezing gehouden in het kader van het programma 'Dansend door de tijd: social dance van vroeger tot nu', georganiseerd door het Studium Generale van de TU Delft, 2 mei 1995, Waagtheater, Delft.

Maar ik heb behoefte aan een onderscheid tussen acteren in een zeer ruime zin en acteren in de zin van 'een voorstelling geven'. Kunst laten we er buiten: de publieke 'performance' heeft weliswaar vaak een esthetisch element, maar is niet vergelijkbaar met andere kunstwerken, aangezien de performance alleen bestaat in de actualisering van de performance zelf. En kunst is sowieso een problematische categorie. Performance brengt ons op ritueel: ik presenteer U een omschrijving van ritueel gebaseerd op het werk van de antropoloog Tambiah en de godsdienstwetenschapper Jetter: ritueel is een samenstelsel van regels die combinaties en volgorde van collectieve handelingen voorschrijven, 'performative blueprints', met een symbolische lading. Nota bene: ook hier een beperkte definitie, en niet de ethologische benadering, waarin ritueel, ritualisering wordt gebruikt voor alle stereotype gedrag.

Terug met de voeten op aarde: wat betekent het zojuist gestelde in termen van de dans? Dat dans een manier van bewegen is, die door uitvoerders en waarnemers apart wordt gezet van het normale bewegen: 'nu gaan we dansen'. Zelfs als een dans niet specifiek 'dansante' bewegingen bevat (gewoon lopen, stampen, werkbewegingen), dan nog worden deze onderscheiden van de 'normale' functionele context ('dit is geen gewoon lopen, dit is onderdeel van de dans'). Het een en ander geschiedt in gezelschap (ja, het gaat alleen, maar dat is vreemd): er kunnen mededansers zijn, of alleen toeschouwers. Maar het is altijd een voorstelling in het zicht van de ander. Meer en minder theatraal, maar altijd een voorstelling. Die voorstelling vindt plaats binnen een rituele context: niet alleen de beweging zelf, ook de context is er een die apart wordt gezet: 'dit is een feest', 'dit is een plechtigheid'. Dat alles natuurlijk niet noodzakelijkerwijs religieus, in de zin van onderdeel van de menselijke omgang met een vermeende bovennatuur, maar ook seculier: een avondje disco is een rituele aangelegenheid, waarvoor men een bijzonder pakje aantrekt, oorlogskleuren opbrengt, de geurstoffen van muskusossen en civetkatten opspuit, eventueel stimulantia inneemt, en aan een reeks ongeschreven regels gehoorzaamt.

Een stap verder voert ons de vraag: waarom? waartoe? Er is rond motorisch gedrag een veelheid psychologisch en neurologisch onderzoek. Hier echter zal de invalshoek sociaal-antropologisch zijn. Dus de hoofdvraag is niet: wat doet dans voor het individu (ongetwijfeld heel veel), maar wat is de maatschappelijke rol van de dans? Hier is van alles geopperd: katharsis, sociale controle door socialisatie en door bevordering van de onderlinge cohesie, het benadrukken van groepsidentiteit, transcendentie, enzovoort. Naast dit soort functionalistische verklaringen, kunnen we ook de nadruk leggen op minder harmonieuze zaken, zoals de dans als medium voor tegencultuur: het uiten van kritiek, de presentatie van maatschappelijke alternatieven, of het zichtbaar maken van subgroepen in de samenleving. Om in deze vloed van verklaringen overeind te blijven, is het mijns inziens nodig één centraal begrip te introduceren. Ik zie als het sleutelwoord: communicatie. Dans is één van de manieren waarop binnen menselijke gemeenschappen gecommuniceerd wordt. Dergelijke niet-verbale communicatievormen zijn belangrijk en van grote zeggingskracht, en niet tot verbale boodschappen te reduceren, al kunnen ze daar uitstekend mee sámengaan. Dat de deelnemers (dansers, toeschouwers) moeite hebben met het in woorden uiteenzetten wat de dans voor hen betekent, impliceert dat het voor de onderzoeker ook moeilijk, zo niet onmogelijk is, de boodschappen

die door de dans gecommuniceerd worden te specificeren. Ik denk dat we wat dat betreft niet verder komen dan algemeenheden: bloei, groei, dood, leven, liefde, agressie, kracht, vruchtbaarheid, seksualiteit, gender, bovennatuur, heiligheid, waanzin enzovoort. Niet oninteressant deze stories 'they tell themselves about themselves', maar dat wisten we al: alle menselijke reflexieve gedachten en bijbehorende gedragingen gaan over deze basale thema's, waar we nooit op uitgekeken raken. Waarom we hier überhaupt over communiceren en met welke resultaten, zijn vragen die we hier nu maar niet aan de orde moeten stellen.

Resumerend: dans is een bijzondere vorm van bewegen, uitgevoerd in een bijzondere context (performatief, ritueel) met als doel de communicatie van niet-verbale boodschappen. Nu terug naar de titel van mijn lezing: *a la recherche de la danse perdue*, dans in de premoderne wereld: een verloren kunst? Die lijkt te impliceren dat er met dans in de moderne wereld iets mis is. Was de dans vóór de moderne tijd kwalitatief anders dan in die moderne tijd? Ik kan niet bedoelen dat er niet meer gedanst wordt, of dat dans onbelangrijk is geworden: er wordt weliswaar steeds minder gedanst, maar nog altijd, over de gehele linie gezien, is het kwantitatief een opvallend verschijnsel: er wordt heel wat afgedanst, en aan dans, of laat ik zeggen, aan bepaalde vormen van dans, wordt veel belang gehecht. Bedoel ik dan dat dans niet meer, of steeds minder beantwoordt aan de zojuist met veel omhaal geconstrueerde definitie? Nee, zelfs dat bedoel ik niet: dans wordt onderscheiden als een specifieke activiteit, en functioneert als communicatiemiddel. Wat is er dan veranderd? Wat veranderd is, is de plaats die we aan de dans toekennen: wat ooit een centrale plaats innam in elke menselijke samenleving, raakt gemarginaliseerd. Ik ga deze wat boude beweringen nu nader toelichten.

In Noordwest-Europa ca. 1600 lijkt een breekpunt te liggen, waar een onafwendbaar proces van afbraak begint: de dans als collectieve vanzelfsprekendheid gaat verdwijnen, de dans wordt een buitengewone activiteit van het individu (niet te verwarren met de eerdere definitie van dans als een buitengewone vorm van bewegen: het gaat hier om het feit dat het individu als individu kiest voor wel of niet dansen). Deze ontwikkeling is inmiddels over een groot deel van de wereld geëxporteerd: in het huidige Griekenland kunnen we het proces in werking zien, zoals ik hier aan de hand van een aantal dia's zal illustreren. Maar ook in de millennia vóór 1600 hebben reeds diepgaande veranderingen plaatsgevonden: we moeten stilstaan bij de overwinning van het Christendom in de vierde eeuw n.Chr., en de eerste fundamentele aantasting van de orale cultuur in de vierde eeuw v.Chr. Daar wordt reeds het zaad voor de moderne marginalisering van de dans gezaaid.

Nu pakken we de draad op in de chronologische volgorde, en gaan van prehistorie tot heden (want premodern duurt op sommige plaatsen tot op de dag van vandaag). In een paar minuten de hele geschiedenis door is niet anders te betitelen dan als overmoed, maar ik zei het al: ik geef mijn visie, geen gedetailleerd, genuanceerd onderzoek vol veilige voetnoten. Over dans in de prehistorie weten we niets, alleen kunnen we aannemelijk maken dat het bestond. Wanneer de zogenaamde uitgebreide analogie waarmee door prehistorici sinds de vorige eeuw gewerkt is, geldig is (een analogie die zegt dat je van 'primitieven' in het heden of een recent verleden mag extrapoleren naar het verre verleden) dan was dans in de

prehistorie belangrijk. Werkelijk licht in de duisternis krijgen we wanneer mensen op grote schaal afbeeldingen én teksten gaan produceren (dat laatste immers nog altijd het criterium om van historie te spreken). Dat gebeurt in Voor-Azië, Egypte, India, China, later in Amerika, en straalt van daar uit naar andere gebieden.

Ik concentreer mij op Europa, om twee redenen: een slechte reden: ik weet daar het meeste van, en wil niet pretenderen goed op de hoogte te zijn met het Chinese materiaal, de meest interessante parallel, en een goede reden: de westerse cultuur is sinds de vijftiende eeuw een overheersende rol gaan spelen. Daarmee bedoel ik niet het ontstaan van een 'global culture' met de westerse cultuur in de rol van grote gelijkmaker: daar geloof ik niet zo in. Maar wel aan het feit dat het fenomeen culturele verarming (kom ik op terug) vanuit het westen is geëxporteerd. Culturen blijven vooralsnog verschillend, maar delen in een algehele verschraving.

Zodra we in Europa geschreven en ongeschreven documentatie hebben, Griekenland in de achtste eeuw v.Chr. (ik smokkel nu wat bronstijd-zaken weg), zien we dans een zeer centrale plaats innemen in het maatschappelijke leven: met name nauw verweven met religie, die overigens niet of nauwelijks te scheiden is van het seculiere. Collectieve manifestaties maken het hart uit van het maatschappelijk leven, en deze zijn zo goed als altijd met dans verbonden. We praten over een samenleving waarin bepaalde mensen kunnen lezen en schrijven, maar die nog in hoge mate oraal van karakter is. Lezen is voorlezen. Leren is kijken, luisteren, imiteren. Ritueel omvat tekst, maar vooral ook niet-verbale componenten.

Een eerste aantasting van deze samenleving vindt plaats in de vijfde-vierde eeuw v.Chr., wanneer schriftelijkheid in belang toeneemt, ten koste van oraliteit, en verbale communicatie ten koste van niet-verbale communicatie. De samenleving blijft overigens sterk oraal, zeer traditioneel: in de antieke wereld (Griekenland en Rome) verliest de dans zeker niet zijn belangrijke positie, maar het lijkt mij geen toeval dat we vanaf de vijfde eeuw v.Chr. een groeiend aandeel zien van de professionele danser. In ieder geval zien we de mnemonische functie van dans verloren gaan.

In de eerste eeuwen van onze jaartelling ontstaat en ontwikkelt zich binnen de antieke wereld het Christendom. Begin vierde eeuw behaalde het Christendom binnen het Romeinse rijk de ideologische overhand, door toedoen van Constantijn de Grote. Christenen, althans de leidinggevende stemmen onder hen, keerden zich tegen de dans: vanwege de associatie van dans met heidense religie, vanwege de associatie van dans en lichamelijkeheid, de associatie van dans en seksualiteit. Aldus hun eigen uitspraken. Ik wil nog een reden toevoegen: de nadruk op tekst in de nieuwe religie creëert een klimaat dat ongunstig is voor expliciete niet-verbale communicatievormen. Het Christendom voert op en af een strijd tegen de dans (zoals Jodendom en Islam dat op en af deden en doen), niet consequent, en überhaupt met weinig succes. Maar er wordt wel een bepaald klimaat geschapen: dans als frivole activiteit, liefst door professionele dansers van lage sociale status uitgevoerd enzovoort. Natuurlijk wordt er ondertussen in kleine gemeenschappen rustig voortgedanst: de collectieve, rituele gebeurtenissen met een lange traditie (niet statisch, maar wel traditioneel!). Maar in zeg maar de kern van de culturele traditie (geen waardeoordeel), de *great* tegenover de *little tradition*, is de plaats van de dans uitgehold geraakt.

In de zeventiende eeuw wordt een volgende stap gezet: het protestantisme verheft de christelijke strijd tegen de dans, en deze strijd raakt verward met 'het

beschavingsoffensief', de 'disciplineren van de samenleving' en hoe het verder genoemd is. De *great tradition* probeert de *little tradition* te dwingen tot conformeren. Iets dat stap voor stap lukt, niet het minst door de progressieve vernietiging van traditionele samenlevingsvormen door de economische en sociale aardverschuivingen teweeg gebracht door de industrialisering en urbanisering. Relatief langzaam evoluerende gemeenschappen, overwegend agricultureel, worden vervangen door relatief snel evoluerende gemeenschappen, overwegend urbaan. 'Volksdans' (toen een specifiek soort dans niet langer vanzelfsprekend was, omdat het stierf, werd er een naam voor bedacht) verdween uit de (termen van Hoerburger) *first existence*, de toestand waarin het dansen door alle leden van de gemeenschap een vanzelfsprekend gedrag is, en leefde hooguit voort in *second existence*, de toestand waarin men de dans als 'volksdans' in leven houdt. De dans als een levend en integraal onderdeel van de gemeenschap vertoonde een continuïteit, die nu wordt afgesneden, zoals dat in het verleden alleen door vreselijke rampen gebeurde. Niet het dansen houdt op, maar een specifiek soort dansen houdt op, en daarbij gaat ook de variëteit verloren. Dat bedoelde ik eerder met culturele verarming: dat betekent niet 'de cultuur' een aflopende zaak is, maar dat binnen de cultuur de variëteit afneemt. Wat ik hier voor dans betoog, kan een ander komen betogen voor wijzen van kleden, muziek, *story telling*, pottenbakken, scheepsbouwen, kortom, voor een groot deel van de cultuur. De vergelijking met het natuurlijke milieu dringt zich op.

Natuurlijk zijn er ook daarna nog *first existence* dansen: er komen nieuwe op, de eerder genoemde disco bijvoorbeeld. Maar de ene *first existence* is de andere niet: de nieuwe vormen kennen in tegenstelling tot de traditionele geen vanzelfsprekendheid: je gaat dansen, als de bewuste keus van een individu dat zijn vrije tijd op een bepaalde manier wil doorbrengen, niet omdat het collectief dat nu eenmaal doet bij die en die gelegenheden; de participatie is veelal beperkt tot bepaalde subgroepen in de samenleving, leeftijdsgroepen bijvoorbeeld; de dansen moeten worden geleerd in een bewust leerproces; de dansen zijn onderhevig aan modes, wat wil zeggen dat variëteit bovenal een kwestie wordt van tijd en steeds minder van plaats. In plaats van een centrale plaats in de maatschappij in te nemen, raakt de dans gemarginaliseerd, of liever geïndividualiseerd en gefragmenteerd. We zitten momenteel in de situatie dat deze verschraling, marginalisering die in Europa en andere geïndustrialiseerde landen ver is voortgeschreden, te zamen met een specifiek economisch stelsel over de wereld wordt geëxporteerd. Een mooi stuk theaterdans, of een avond doorgebracht met de sociale dans van dat moment, zal niet verdwijnen, en op sommige plaatsen voor het eerst worden geïntroduceerd. Maar het is niet hetzelfde als een gemeenschap die danst omdat dat nu eenmaal een manier is waarop zij allemaal zich met elkaar verstaan. Niet de dans, maar de dans van de premoderne wereld is over enige tijd een verloren kunst.

Frits Naerebout
Voorschoten